

UOT 76

HƏBİBƏ ALLAHVERDİYEVA

MƏNZƏRƏ JANRININ TƏŞƏKKÜLÜ

Azərbaycan təsviri incəsənətinin tarixinə nəzər saldıqda hər bir janrın müstəqil mövqe tutduğu zamanadək nə qədər qədim və uzun bir inkişaf yolu keçdiyinin şahidi oluruq. Təsviri sənətin ən geniş yayılmış janrlarından olan mənzərə janrının kökləri də qədimdir. Təbiət motivlərinə qaya təsvirlərində, müxtəlif məmulatlar üzərində çəkilmiş təsvirlərdə dekorativ formada və kompozisiya daxilində öz əksini tapır. Sonrakı dövrlərdə isə kitab əlyazmalarında mənzərə nümunələrinə rast gəlirik. Azərbaycan incəsənətində şərti-dekorativ təsvir metodundan realist təsvir metoduna keçid prosesi XIX əsrin görkəmli rəssamları Mirzə Qədim İrəvaninin, Mir Möhsün Nəvvabın, Xurşudbanu Natəvanın bədii irsi böyük rol oynamışdır.

Açar sözlər: *Mənzərə janrı, Azərbaycan rəssamları, naxçıvanlı rəssamlar, təbiət təsvirləri, rəngkarlıq əsərləri, miniatür sənəti.*

Füsunkar təbiətə gözəllikləri ilə zəngin Azərbaycan dünyanın ən qədim tarixə, mədəniyyətə malik ölkələrindən biridir. Vətənimizin ərəzində yerləşən tarixi abidələr, ilk insan məskəni sayılan Azıx mağarası, Naxçıvandakı Gəmiqaya, Kültəpə, Qazaxdakı Baba-Dərviş abidələri, Bakı şəhəri yaxınlığındakı Qobustan qaya təsvirləri və s. Azərbaycanın ərəzində məskən salmış insanların hələ uzaq keçmişlərdə böyük yaradıcılıq prosesi keçdiyini göstərir. Azərbaycan xalqının bədii təfəkkür və yaradıcılığına ölkənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmişdir. Onun incəsənəti təbiəti kimi rəngarəng, dolğun və zəngindi.

Azərbaycan təsviri incəsənətinin tarixinə nəzər saldıqda hər bir janrın müstəqil mövqe tutduğu zamanadək nə qədər qədim və uzun bir inkişaf yolu keçdiyinin şahidi oluruq. Rəssamlığın ən geniş yayılmış janrlarından olan təbiət motivlərinə, mənzərə janrının ilkin kökləri qaya təsvirlərində, müxtəlif məmulatlar üzərində, keramika nümunələri üzərində çəkilmiş təsvirlərdə dekorativ formada və kompozisiya daxilində öz əksini tapır.

Sonrakı dövrlərdə isə kitab əlyazmalarında mənzərə nümunələrinə rast gəlirik. Belə mənzərələrdən “Mənafi əl-heyvan” əlyazmasına çəkilmiş miniatürü misal çəkmək olar.

Nyu-Yorkda Morqanın kolleksiyasına məxsus olan İbn Bəhtaşinin “Mənafi əl-heyvan” (1297-1299) əsərində dekorativ formada ağac və ön planda iki qoç təsvir edilmişdir (şəkil 1). Bundan əlavə qara tuşla çəkilmiş bu nüsxədə arxa fonda təsvir edilmiş günəş və buludlar və ön planda bitkilər, otlar və s. təsviri əsərdə heç bir boşluğun qalmamasına dəlalət edir. Kompazisiyada döyüşən qoçların təsviri maraqlıdır. “Miniatürlərin tuşla qrafik üsulda işlənməsi, mətnin iri “nəsx” xətti və bölmə sərlövhələrinin iri kufi xətti ilə ahəngdarlıq edir”(6).

XV əsrin əvvəllərinə aid əlyazma miniatürlərindən Soltan Əhmədin divanına çəkilmiş miniatürlərdə təbiət mənzərələrinə rast gəlirik. Lakin burada mənzərə fon xarakteri daşıyır. İnsan və heyvan fəqurlarının fonunda dağlıq, düzənlik, yamacların qara qələmlə təsvirinin şahidi oluruq.

Mənzərəyə geniş yer verilmiş miniatürlərdən biri də “Bağdadda daşqın” əsəridir. Şəhər mənzərəsini təsvir edən bu əsər konkret tarixi hadisəni əks etdirir. Şərqi nadir nümunələrindən sayılan bu əsərdə qayıqlar, adamlar və balıqlar üzən çay şəhəri iki yerə ayırmışdır.

XV-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan xalqının iqtisadi-siyasi, mədəni həyatında yeni yüksəliş dövrü olmuşdur. Bu dövrlərdə Təbriz miniatür məktəbinin keçdiyi təcridi inkişaf, yaradıcılıq axtarışları, bədii üslubun formalaşması və getdikcə təkmilləşməsi ilk növbədə Soltan Məhəmmədin rəhbərliyi altında saray emalatxanasında çalışan Mir Müsəvvir, Mir Seyid Əli, Müsəffir Əli kimi ustad sənətkarların yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur.

Şəkil 1. “Mənafi əl-heyvan” əsərinə çəkilmiş illüstrasiya. XIII əsr.

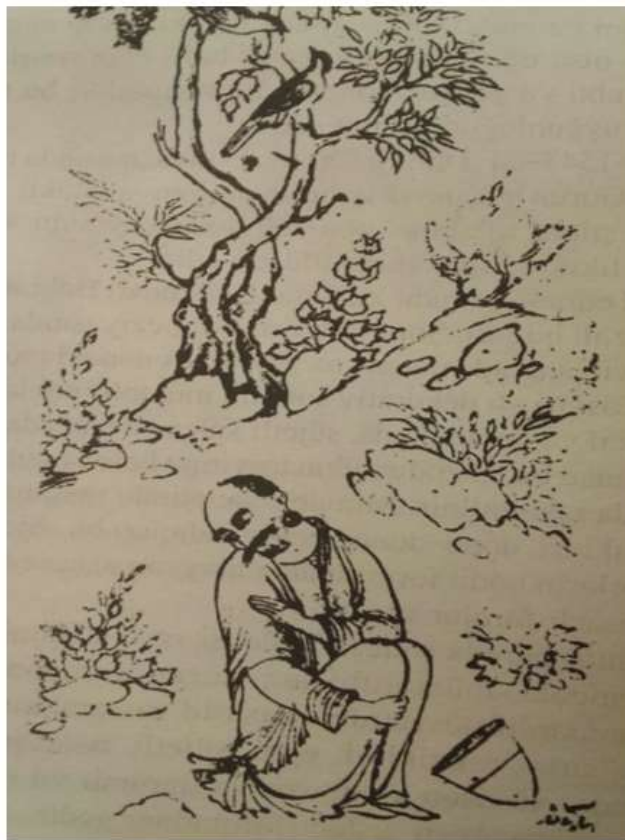
Yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü XVI əsrin ortalarına təsadüf edən Soltan Məhəmmədin yaratdığı miniatürlərlə real həyat gözəlliklərinin vəsfi, insanın hiss və ehtiraslarını tərənnüm edərək dünyəvi hissləri qadağan edən dini ehkamlara qarşı qoyurdu. Onun yaratdığı miniatürlərdə çoxfiqurlu, mürəkkəbliyi və dinamikliyi ilə seçilən kompozisiyalarında mənzərə təsvirlərinin real və ifadəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun yaratdığı əsərlər rəssamın nə qədər dərin müşahidəçilik qabiliyyətinə malik olduğunu bir daha sübut edir. Təbiət motivlərinin ön plan çəkildiyi əsərlərindən Sankt-Peterburq Saltikov-Şedrin adına kitabxanada saxlanan Ə.Caminin “Silsilət-əz-zəhəb” əsərinin qoşa səhifəsini bəzəyən “Şahın şikarı” diptixi xüsusilə qeyd edilməlidir. Miniatürdə qəhvəyi, çəhrayı və boz rənglərin harmoniyası ilə sıldırım və yastı qayaların dairəvi düzülüşü kimi göstərilmişdir. Pələng, maral, ceyran, və s. heyvanların atlılar, övçular tərəfindən qovularaq ovalığa yığılması təsvir edilmişdir. Təsvir edilmiş ovalığın əlvan rəngli çiçəkləri, yaşıl otları nikbin ruhda yaradılmışdır.

Mir Müsəvvirin “Xəmsə”də “Sirlər xəzinəsi”nə çəkdiyi miniatürlərdən “Ənuşirəvan və bayquşların söhbəti” hekayəsinə çəkilmiş illüstrasiya gözəl mənzərə kimi diqqəti cəlb edir. “Möhtəşəm, zəngin dekorativ bəzəkli sarayın xarabaya, vəhşi heyvan və quşların məskəninə çevirilmiş qalıqları, onu əhatələyən qamətli sərv, çiçəklənmiş ağaclar, yaşıl budaq, güllü-çiçəkli, ağ və göyümtül buludlu qızılı səma təbiət təsvirinə füsunkar gözəllik verir” (9, s.73).

Həmin dövrün miniatürçü və rəssamlarından olan Mirzə Əlinin, Siyavuş bəyin, Məhəmmədinin, Mir Seyid Əlinin, Sadiqi bəy Əfşarın yaratdığı əsərlərdə təbiət motivlərinə rast gəlmək mümkündür (şəkil 2).

“XIV əsr miniatürlərindən fərqli olaraq bu əsərlərdə boyakarlıq üsulu, sərbəst rəng yaxıları qrafik üsulla əvəz olunur. Zərif, axıcı kontur xətti, plastik və ifadəli rəsm təsvir vasitəsinin əsasını təşkil edir. Rəng bədii formanı qurub yaratmaqdan daha çox dekorativ mahiyyət daşıyır. Parlaq, lokal rənglərin kontrastlıq yaradan düzümü və ritmik təkrarlanmasına əsaslanan zəngin

kolorit miniatürlərin əsrarəngiz gözəlliyini, emosional təsir qüvvəsini daha da artırır” (3).

Şəkil 2. Sadiq bəy Əfşar. Dərviş. XVI əsr. Təbriz.

XIX əsr Azərbaycan təsviri incəsənətində təbiət təsvirlərini Mirzə Qədim İrəvaninin, Mir Möhsün Nəvvabın, Xurşudbanu Natəvanın yaradıcılığında görmək mümkündür. Mirzə Qədim İrəvaninin yaradıcılığında portret geniş yer tutsa da onun dəri, parça, kağız, şüşə üzərində təsvir etdiyi müxtəlif quş təsvirləri və ot kolları qızılgül, nar gülü təsvirləri də yaddaqalandı. Mir Möhsün Nəvvabın (1833-1919) yaradıcılığında bu seriyadan olan əsərlərindən 1872-ci ildə çəkdiyi “Quşlar” adlı əsəri xüsusilə maraqlıdır. Kompozisiyada böyük gövdəli, iki şaxəyə ayrılmış ağacda quş təsviri verilmişdir bəcəyi tutmaq üçün aşağı istiqamətə uşan quşun realist təsviri kompozisiyanı baxımlı etmişdir. Əsər mənzərənin realistik təsvirinin ifadəliyi baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın gözəl guşələrindən olan Şuşada yaşayıb-yaradan, görkəmli şairə, həm də gözəl rəssam Xurşudbanu Natəvanın (1832-1897) yaradıcılığında mənzərə janrında çəkdiyi gözəl əsərlər mühüm yer tutur. Görkəmli şairə, bədii tikmə ustası, Mehdiqulu xan qızı Xurşudbanu Natəvan hələ Tiflisdə olarkən Kür çayının sahilində naturadan təbiət mənzərələrini rəsm etmişdi. Onun mənzərələrinin də yer aldığı 1886-cı il tarixli albomu hazırda Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

Natəvanın mənzərələri içərisində şəhər və dəniz mənzərələri xüsusi maraq doğurur. Bu səpkidən olan işlərindən “Dağlara gedən yol”, “Məscidli qala”, “Dəniz kənarı” əsərlərini realist təsvir vasitələri ilə daha məharətlə işləməsi diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan incəsənətində şərti-dekorativ təsvir metodundan realist təsvir metoduna keçid prosesi XIX əsrin görkəmli rəssamları Mirzə Qədim İrəvaninin, Mir Möhsün Nəvvabın, Xurşudbanu Natəvanın bədii irsi böyük rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Rasim Əfəndi. Azərbaycan dekorativ – tətbiqi sənətləri. Bakı, 1976.
2. Rasim Əfəndi. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 2004.
3. <https://2015/09/Tebrizminiaturmektebi.html> Azərbaycan – Təbriz miniatür məktəbi.

* *Naxçıvan Dövlət Universiteti,*
sənətsünəşliq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: habibe.allahverdiyeva@mail.ru

Habiba Allahverdiyeva

Formation of landscape genre

When we look at the history of Azerbaijan's fine arts, we witness that how each genre has passed ancient and a long improve way. The roots of landscape is also ancient which is one of the most widespread genres of fine arts. Nature motives has reflected in decorative form and inside the composition in stone descriptions, various informations, examples, descriptions drawn on ceramic samples. In the following periods it's met landscape genres in book manuscripts. Wonderful artists of XIX centuries Mirza Gadim Irvani's, Mir Mohsun Navvab's and Khurshudbanu Natavan's artistic heritage has played a huge role in the process of transition from the method of conventional-decorative description to the method of realistic description in Azerbaijan art. Landscape genre in Azerbaijan fine art had performed in independent position in Bahruz Kangarli's creation.

Keywords: *Landscape genre, Azerbaijani artists, Nakhchivan artists, nature paintings, paintings, miniature art.*

Габиба Аллахвердиева

Развитие пейзажного жанра

Когда мы смотрим на историю азербайджанского изобразительного искусства, мы видим, насколько древним и долгим развивался каждый жанр, прежде чем занял самостоятельную позицию. Корни жанра пейзажа, одного из самых распространенных жанров изобразительного искусства, тоже древние. Природные мотивы отражены в наскальных рисунках, на различных изделиях, в керамических узорах в декоративной форме и в композиции.

В более поздние времена мы встречаем примеры пейзажей в книжных рукописях. Процесс перехода от условно-декоративных к реалистическим методам искусства в азербайджанском искусстве Огромную роль сыграло художественное наследие выдающихся художников XIX века Мирзы Гадима Иравани, Мир Мохсун Навваба, Хуршудбану Натаван. Пейзажный жанр в изобразительном искусстве Азербайджана занял самостоятельную позицию в творчестве Бахруза Кангарли.

Ключевые слова: *Пейзажный жанр, Азербайджанские художники, нахчыванские художники, картины природы, живопись, миниатюра.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant: 28.02.2020

Son variant: 15.06.2020

AXTARIŞLAR ● RESEARCHES ● ПОИСКИ